

Правові засади формування комплексної системи захисту інформації в бібліотеках

Олександра Бобришева,
викладач кафедри книгознавства,
бібліотекознавства
та бібліографії Луганського
державного інституту культури
та мистецтв,
здобувач КНУКіМ

Стаття присвячена правовим проблемам захисту електронних ресурсів бібліотек. Проаналізовано систему вітчизняних нормативно-правових документів, що становлять основу правового формування комплексної системи захисту інформації сучасних інформаційно-бібліотечних установ. Пропонується розроблення та втілення Концепції інформаційної безпеки окремої бібліотеки або мережі бібліотек.

Бібліотечна практика свідчить, що у зв'язку з масовим розповсюдженням та використанням електронних ресурсів, питання інформаційної безпеки особливо актуальні. Основна мета захисту інформації в бібліотеках — це забезпечення цілісності, доступності та конфіденційності її електронних ресурсів. Ті, що підлягають захисту, становлять такі види інформації: 1) повнотекстові та інші бази даних відкритого доступу; бази даних, що містять персональні дані користувачів бібліотеки; електронні каталоги фондів бібліотеки як різновид баз даних; 2) програмні засоби, що забезпечують роботу та безпеку автоматизованих бібліотечно-інформаційних систем; 3) колекції документів, переформатованих з паперових носіїв у цифрову форму, та документів, що існують тільки в цифровій формі; 4) управлінська, фінансова та інші види внутрішньої документації бібліотеки; 5) інформаційна структура сайту бібліотеки, що забезпечує доступ віддалених та локальних користувачів до бібліотечно-інформаційних ресурсів, а також сервісів та служб.

Вирішення проблеми безпеки електронних ресурсів бібліотеки, тобто забезпечення цілісності, конфіденційності та доступності інформації, є досить складним і багатоаспектним завданням. Фактично воно включає низку завдань, зокрема: аналіз внутрішніх та зовнішніх загроз безпеці інформаційних ресурсів; забезпечення авторизації доступу до електронних ресурсів; збереження фізичної цілісності комп'ютерного обладнання та оргтехніки; організацію обслуговування електронними інформаційними ресурсами віддалених та локальних користувачів; дотримання вітчизняного та світового законодавства в галузі авторського права; захист програмного забезпечення від вірусів; навчання та підвищення кваліфікації персоналу; забезпечення довготривалого збереження особливо цінних електронних ресурсів.

У 2003 році в Україні була прийнята Концепція формування системи національних електронних інформаційних ресурсів, що визначає основні засади й напрями формування, використання та захисту національних електронних інформаційних ресурсів, до яких належать й електронні ресурси вітчизняних бібліотек. Важливе місце в цій Концепції посідає питання забезпечення інформаційної безпеки національних електронних інформаційних ресурсів, одним зі шляхів якої вбачається створення власниками інформаційних ресурсів (зокрема, бібліотеками) комплексної системи

захисту інформації (далі — КСЗІ) для запобігання несанкціонованого доступу та дотримання належного рівня захисту національних електронних ресурсів.

Різноманітність видів та форм електронних ресурсів бібліотек як об'єктів захисту, багатогранність чинників та загроз, що впливають на безпеку інформації, широкомасштабність проблеми її захисту викликають необхідність застосування комплексного підходу до формування інформаційної безпеки бібліотек, тобто цілеспрямоване систематичне застосування в бібліотеках правових, організаційних, морально-етичних та інженерно-технічних напрямів, засобів та методів, а також здійснення заходів з метою збереження цілісності, доступності та конфіденційності електронних ресурсів, що базується на всебічному аналізі зовнішніх та внутрішніх загроз інформаційним ресурсам та чинників, які впливають на інформаційну безпеку бібліотеки.

Процес формування та функціонування системи захисту інформації в сучасній бібліотеці має спиратися на вітчизняні та міжнародні нормативно-правові акти, що регламентують документи, які визначають правовідносини учасників інформаційної діяльності. Тому однією з найважливіших складових КСЗІ є законодавча та нормативно-методична база. Такий елемент КСЗІ в бібліотеках як правовий напрям захисту призначений для регламентації діяльності користувачів автоматизованої бібліотечно-інформаційної системи (АБІС), і є впорядкованою сукупністю законів, нормативів, правил, інструкцій, що визначають загальну організацію робіт із захисту інформації в бібліотечних закладах. У межах правового захисту інформації в бібліотеках важливими є такі аспекти, як:

- законодавче та нормативне регулювання створення й функціонування КСЗІ бібліотеки;
- правові засади технічного захисту інформації в АБІС;
- правові питання захисту конфіденційної інформації від несанкціонованого доступу в бібліотеці;
- забезпечення захисту авторських прав при використанні електронних ресурсів.

На сьогодні в Україні існує більше сотні законодавчих та нормативно-правових актів, що орієнтовані на розвиток інформаційного простору, активізацію інтеграційних процесів в інформаційній сфері, визначення прав та обов'язків суб'єктів інформаційних відносин. Значний нормативний масив у цій сфері дав підставу політикам, науковцям, юристам констатувати факт появи нової галузі законодавства — інформаційного права.

У межах інформаційного законодавства України можна виділити низку нормативно-правових актів, що відіграють роль правового базису створення та функціонування системи безпеки інформації та закладають основу правового напрямку захисту електронних ресурсів у бібліотеках. Зasadничою основою інформаційного права є конституційне право кожного громадянина на свободу думки й слова, вільне вираження своїх поглядів і переконань (ст. 34 Конституції України) [4]. Відповідно до цього, кожен громадянин має право вільно збирати, зберігати, використовувати й розповсюджувати інформацію усно, письмово або іншим способом. Проте це право не є абсолютним та може бути обмежене в інтересах національної безпеки, територіальної цілісності або громадського порядку для запобігання заворушенням чи злочинам, для охорони здоров'я населення, для захисту репутації або прав інших людей, для запобігання розголошенню інформації, одержаної конфіденційно, або для підтримання авторитету й неупередженості правосуддя.

При формуванні системи захисту інформації бібліотеки мають керуватись тими статтями Конституції, що забезпечують громадянам право на повагу їхньої особистості (ст. 28), недопускання збирання, зберігання та розповсюд-

ження конфіденційної інформації без їхньої згоди (ст. 32), право громадян володіти, користуватися й розпоряджатися своєю власністю, результатами своєї інтелектуальної, творчої діяльності (ст. 41) та неможливість використання або поширення результатів інтелектуальної та творчої діяльності без їхньої згоди (ст. 54) тощо.

Діяльність вітчизняних бібліотек здійснюється в межах Закону України "Про бібліотеки і бібліотечну справу", прийнятого в 1995 році та переглянутого у 2009 році [4]. Згідно з цим документом, основою державної політики в галузі бібліотечної справи є реалізація прав громадян на бібліотечне обслуговування, забезпечення загальної доступності до інформації та культурних цінностей, що збираються, зберігаються та надаються в тимчасове користування бібліотеками.

Важливою з точки зору захисту електронних ресурсів є стаття 19, у якій зазначається, що використання бібліотеками відомостей про користувачів бібліотеки та їхні інтереси з будь-якою метою, крім наукової, без їхньої згоди не допускається. Відповідно до зазначених положень Конституції України, важливим об'єктом захисту від несанкціонованого доступу в бібліотечній системі безпеки інформації є особисті дані користувачів та персоналу бібліотеки, що останнім часом здебільшого збираються та зберігаються в автоматизованих базах даних.

Чинний Закон "Про бібліотеки і бібліотечну справу" не передбачає необхідності формування комплексної системи захисту інформації в умовах бібліотеки, проте стаття 20 цього Закону зазначає, що бібліотека має право на захист створених нею баз даних, інших об'єктів інтелектуальної власності бібліотеки, згідно із законодавством. Для захисту інформації доступ до документів та надання бібліотечних послуг користувачам бібліотек здійснюються з додержанням вимог щодо забезпечення охорони державної таємниці, зберігання фондів бібліотек, а також відповідно до статутів (положень) бібліотек, правил користування бібліотеками. Таким чином, як зазначається у цьому Законі, система захисту інформації в бібліотеці, з одного боку, має забезпечити право громадян на захист особистих даних, захист результатів інтелектуальної та творчої діяльності, збереження та захист електронних ресурсів, що є частиною бібліотечного фонду, та інших, а з іншого боку, не може порушувати чинного законодавства та прав громадян на доступ до інформаційних ресурсів бібліотек.

Основним нормативно-правовим документом, що регулює відносини у сфері технічного захисту інформації, є Закон України "Про захист інформації в інформаційно-телекомунікаційних системах" [4]. Інформаційно-телекомунікаційна система у статті 1 цього Закону трактується як сукупність інформаційних та телекомунікаційних систем, які в процесі опрацювання діють як єдине ціле; причому інформаційна (автоматизована) система — це організаційно-технічна система, у якій реалізується технологія опрацювання інформації з використанням технічних і програмних засобів, а телекомунікаційна система — це сукупність програмних і технічних засобів, призначених для обміну інформацією шляхом передавання, випромінювання або приймання її у вигляді сигналів, знаків, звуків, рухомих або нерухомих зображень чи в інший спосіб (ст. 1).

Щодо автоматизованих бібліотечно-інформаційних систем (АБІС), вони, за визначенням Ф. Воройського, є різноманітними автоматизованими інформаційними системами, що трактуються як комплекс програмних, технічних, інформаційних, лінгвістичних, організаційно-технологічних засобів та персоналу, призначених для збирання, опрацювання, збереження, пошуку та видачі даних у заданій формі чи виді [3]. Виходячи з однорідності основних завдань, що виконують АБІС (опрацювання, зберігання, пошук і надання інформації в автоматизованому режимі) та визначених у Законі інформаційно-телекомунікаційних систем (опрацювання та обмін інформацією з використанням програмних і технічних засобів), можна констатувати, що в широкому розумінні АБІС можуть розглядатися як інформаційно-телекомунікаційні системи.

Згідно із Законом України "Про захист інформації в інформаційно-телекомунікаційних системах", захист інформації — це діяльність, спрямована на запобігання несанкціонованим діям щодо інформації в системі (ст. 1), а об'єктом захисту є інформація, що опрацьовується в системі, та програмне забезпечення, що призначене для опрацювання цієї інформації (ст. 2).

Основи державної політики у сфері захисту інформації інженерно-технічними заходами визначає також затверджена Кабінетом Міністрів України в 1997 р. Концепція технічного захисту інформації в Україні [6]. Одним з принципів формування і проведення державної політики у сфері технічного захисту інформації цей документ проголошує обов'язковість захисту інженерно-технічними заходами не тільки таємної та конфіденційної, а й відкритої інформації, важливої для держави, особи та суспільства, якщо ця інформація циркулює в державних установах і організаціях. Очевидно, що така правова теза дає підстави для використання технічних засобів захисту інформації в бібліотечно-інформаційних установах.

Більшість інформації, що збирається, зберігається, опрацьовується та розповсюджується в АБІС публічних бібліотек, є відкритою, а їхні інформаційні ресурси становлять матеріальні та духовні державні цінності, бо такі бібліотеки, здебільшого, знаходяться у власності держави. Інформаційні ресурси спеціальних бібліотек державних органів, організацій та підприємств різних форм власності, НДІ тощо можуть містити частково відкриті (для службового користування) та закриті відомості. Законом України "Про інформацію" юридичним особам, які володіють інформацією професійного, ділового, виробничого, банківського, комерційного та іншого характеру, одержаною на власні кошти, надається право самостійно визначати режим доступу до неї та встановлювати для неї способи захисту. Цю правову норму спеціалісти правової сфери вважають необґрунтованою й такою, що створює умови для зловживань правом на встановлення обмеження доступу до певних видів інформації [5]. Проте, щодо бібліотек вона стає підставою обмеження доступу до тих видів інформаційних ресурсів, несанкціонований доступ та використання яких може призвести до негативних наслідків та порушення КСЗІ.

До електронних ресурсів бібліотек, обмеження доступу до яких є необхідним і не порушує права громадян на бібліотечне обслуговування та отримання інформації, належать:

- особисті дані користувачів та персоналу бібліотеки;
- службова інформація, що використовується в управлінській та адміністративній діяльності бібліотечно-інформаційного закладу (договори, зобов'язання, фінансова документація тощо);
- загальне та спеціальне програмне забезпечення, на основі якого здійснюється функціонування АБІС;
- програмні засоби, що забезпечують необхідний рівень захисту інформації.

Несанкціонований доступ та використання цих категорій електронних інформаційних ресурсів, як правило, спричиняє збитки організації — власнику інформації, в аналізованому випадку збитки — бібліотеці, її персоналу та адміністрації, а також користувачам бібліотечно-інформаційної установи.

Важливим аспектом формування КСЗІ є додержання прав авторів у бібліотеках. Особливо загострюється актуальність проблеми правового захисту об'єктів авторських та суміжних прав в умовах усеохопного використання бібліотеками електронних ресурсів, надання користувачам широкого доступу до них. Практика свідчить, що найсуперечливіше питання дотримання авторських прав стосуються двох аспектів: забезпечення доступу користувачів до електронних ресурсів, що є об'єктом авторського права, і правова охорона результатів інтелектуальної та творчої діяльності співробітників бібліотечного закладу.

На сьогодні авторські права в Україні охороняються Законом "Про авторське право та суміжні права", Бернською

конвенцією про охорону літературних та художніх творів, Угодою про співробітництво в галузі охорони авторського права та суміжних прав (між країнами СНД) та ін. Проте ці документи не вирішують усіх проблем, що виникають у практиці бібліотек в умовах використання новітніх інформаційних технологій, та часто викликають суперечність між потребою надання інформації користувачам та захистом прав авторів.

Виключне значення для бібліотечних систем має офіційна позиція такої авторитетної міжнародної організації, як ІФЛА, схвалена на 62-й конференції в Пекіні. У Заяві, що відображає погляд ІФЛА на питання авторського права в електронному середовищі, зазначається, що користувачам бібліотек потрібно надавати такі можливості: особисто читати, прослуховувати чи переглядати в бібліотеці чи в режимі віддаленого доступу наявні матеріали, доступ до яких вільний, а використання — захищене авторським правом; знайомитися в режимі перегляду із матеріалами, що охороняються авторським правом; копіювати електронні документи, що захищені авторським правом. ІФЛА не вважає за порушення авторських прав також створення бібліотекарями електронних копій матеріалів та їхнє тимчасове збереження в системі електронного доставляння документів. Проте офіційна позиція ІФЛА досі не знайшла відображення у вітчизняній системі нормативно-правових актів.

У сучасних умовах в Україні доцільно розробити власні нормативно-правові документи, що базуються на державних правових актах, ураховують інтереси на рівні певної бібліотеки чи мережі бібліотек та зорієнтовані на забезпечення їхньої інформаційної безпеки. Важливою в процесі забезпечення захисту електронних ресурсів бібліотек є фіксація правил та повноважень на їхній доступ та використання у внутрішніх документах бібліотеки: правилах, інструкціях, методичних рекомендаціях. Зазначене вимагає розроблення Концепції інформаційної безпеки бібліотеки — документа, що відображає систему поглядів, цілей та завдань, основних принципів та засобів досягнення необхідного рівня захищеності інформації бібліотечно-інформаційної установи. Концепція має містити результати інформа-

ційно-аналітичної діяльності з виявлення загроз об'єктам, що підлягають захисту, визначення осіб та підрозділів, відповідальних за безпеку інформації, перелік нормативних актів, що забезпечують правову основу інформаційної безпеки бібліотеки, методи, засоби та заходи, за допомогою яких формується комплексна система захисту інформації бібліотеки. Таким чином, Концепція інформаційної безпеки бібліотеки стане важливим внутрішнім інструктивно-методичним документом бібліотеки, забезпечить комплексний підхід до вирішення проблеми формування системи захисту інформації на основі дотримання чинного законодавства України, сприятиме підвищенню ролі бібліотеки як суспільно значущого, загальнодоступного інформаційного центру.

Список використаної літератури

1. Асанович В. Я. Информационная безопасность: анализ и прогноз информационного воздействия / В. Я. Асанович, Г. Г. Маньшин. — Минск : Амалфея, 2006. — 204 с.
2. Воройский Ф. С. Организационно-технологические принципы сохранения машиночитаемых ресурсов автоматизированных библиотечно-информационных систем [Электронный ресурс] / Ф. С. Воройский // Библиотеки и ассоциации в меняющемся мире: новые технологии и новые формы сотрудничества : материалы VII Междунар. конф. "Крым-2000". — Режим доступа : <http://www.gpntb.ru/win/inter-events/crimea2000/doc>. — Загл. с экрана.
3. Воройский Ф. С. Систематизированный толковый словарь по информатике : (вводный курс по информатике и вычислительной технике в терминах) / Ф. С. Воройский. — М. : Либерия, 1998. — 376 с.
4. Інформаційне законодавство : зб. законодав. актів : у 6 т. / за заг. ред. Ю. С. Шемшученка, І. С. Чижка. — Т. 1 : Інформаційне законодавство України. — К. : Юрид. думка, 2005. — 416 с.
5. Олійник О. Захист інформації в умовах інформаційного суспільства / О. Олійник // Право України. — 2005. — № 10. — С. 100—103.
6. Про затвердження концепції технічного захисту інформації в Україні : Постанова Кабінету Міністрів України від 8 жовтня 1997 р. № 1126 [Електронний ресурс]. — Режим доступу : <http://zakon.rada.gov.ua/cgi-bin/laws/main>. — Назва з екрана.
7. Чубукова О. Захист та правове регулювання в інформаційній сфері / О. Чубукова ; НАН України, НБУВ // Наукові праці Національної бібліотеки України ім. В. І. Вернадського. — К., 2002. — Вип. 9. — С. 497—508.